

Слово на долоні

(До 70-річчя Степана Павленка, 12.03.1949-26.09.2003)

*Коли мене відчай згинав у підкову,
коли вже здалось, що ні, сил немає, —
іменник за руку взяв дієслово,
і я прочитав, що **життя триває**.*

Степан Павленко

– Яюсь, працюючи над своєю дисертацією, гортала підшивку «Дивослова», – розповідає одна університетська викладачка. – Шукала матеріал зі своєї теми. А натрапила на розвідку про образ квітки в українській поезії. В кого з авторів та квітка тільки розпускається, в кого – цвіте буйно, в яких творах – зав'яла вже... Хто б подумав, що це може бути аж так цікаво?! Уже й за північ перевалило. «Та що ж це! – картаю себе. – Мені ж про інше треба, а я квіточками поетичними захопилась?!..»

Ішлося про «квіткове» дослідження Степана Онисимовича Павленка – сільського вчителя-словесника, активного дописувача журналу. Подібних науково-популярних розвідок учитель мав ще багато, та, мабуть, чи не найяскравішими *квітами* в його доробку можна назвати саме художні твори.

Павленкові поезії, етюди, новели й сатира публікувались за його життя в різних виданнях, а коли він ступив за межу вічності, увійшли до двох збірок: «Вічність така коротка» (Умань, «АЛМІ», 2004 і 2017) й «Починає світать» (Київ, «Пульсари», 2019).

Вірші Степана Павленка, може, подекуди наївні, але дихають щирістю, світлом і свіжістю. Більше того: навертають до, як ніколи, актуальних сьогодні Свісті, Добра, Любові, Здатності до Самопожертви... І, що найважливіше, вони мають те, без чого й найфілігранніші вірші нічого не варті, – Поезію:

*А сніг іде, мов спогади болючі,
А сніг іде, мов докори німі,
Що я живу не так, як жити мушу,
Що я живу не так, як жити б міг...*

А чого варті вірші-медитації, у яких автор ділиться з нами своїми роздумами про життя, про смерть, про сенс існування!.. Часом вражаємось від схожості почувань. Часом дивуємось несподіваним відкриттям. Часом – поблажливо здвигаємо плечима. Ліричний герой мучиться, що сльозу чиюсь роздавив «чоботиськом»? Смішний! Та під ногами щодня стільки всього тріщить, що ніколи з'ясовувати: сльози, дрібні камінчики чи – звичайне сміття!..

Ліричний герой боїться зробитися зайвою сивою волосинкою на голові свого вчителя? Ідеаліст! Та де вчителеві тому, шкільними та домашніми клопотами забитому, ще й через кожну дрібну учнівську провину – сивіти?..

Ліричний герой – уже сам вчителює і тепер усім єством вболіває за школярика-пустуна? Дивакуватий! Та пустун той, не те що школу закінчивши, – уже по дзвінкові на перерву про вчителя й думати забуде!..

Смішний? Ідеаліст? Дивакуватий? Запитуємо, звісно, не стільки про ліричного героя, скільки про автора. Вірить, ніби Слово нині ще здатне щось змінити на краще?!

Так, смішний. Так, ідеаліст. Так, дивакуватий. І разом з тим важко, мабуть, знайти людину, яка дивилась би на світ реальніше, ніж Степан Павленко. Людину, що так повно, як він, розуміла б усю недовершеність, незахищеність, побутову невлаштованість, жорстокість цього світу.

Може, прагнув Словом відгородитись, у Слово втекти? О, аж ніяк. Він – мовби поставив перед собою надзавдання: підтягнути нашу буденність за недосконалі глухуваті вуха, розкутурхати, пробудити її до праці над собою, розплющити її очі на справжню красу. Поставив, усвідомлюючи наперед, що це – неможливо. І твердо знаючи, що однак усе для цього робитиме!

«У вадах світу винні тільки ми, Й лиш нам його робити досконалішим», – писав у своїй «Напівіронічній баладі про займенники» Степан Павленко. І свято дотримувався цього припису.

Може, твори цього чоловіка, який народився в простій, далекій від літератури селянській родині (в с. Легедзиному на Тальнівщині) і сам по собі чомусь раптом закохався у Слово, постановивши його Богом (хіба не він у восьмому класі вже передплачував – єдиний у всьому селі – «Літературну Україну»?), повинні нагадати, що таке Культура, що таке Аристократизм Духу?..

...Може, нагадати про те, що ми, незважаючи на бурхливий розвиток цивілізації, все ж таки поки ще залишаємось ЛЮДЬМИ?

Майже тридцять три роки вчителювання. І – все життя невпинної, каторжної роботи над собою. «Не пиши так, бо вмреш», – радили класикові. Степан же Павленко не тільки *писав* так – він так *жив*. У жодному рядкові – анінайменшої фальші, анінайменшої нещирості, анінайменшої неправди. Щоб, як він каже, у Слова «на чолі» не стало «зморшкою більше». А ще – оте вперте воління бути ліпше на боці тих, *кого* б'ють, аніж із тими, *хто* б'є. За цією позірною слабкістю і незахищеністю стоїть його непохитне: «Дякую. Щиро дякую, але я – зроблю по-своєму!»

Не роз'їжджав сільський учитель по світах. Відпочивав улітку, як і належить сільському вчителю, на городі та біля худоби. Проте часто *бачив* набагато більше й за найдосвідченішого мандрівника. Бо вмів, як ота його яблунька, котра вночі «обережно перелізла через паркан і втекла за дощем». Умів долати мур побуту, розривати пута обставин і проникати в найпотаємніші закутки землі й людських душ.

А скільки вмудрявся угледіти за друкованим рядком! Як багато покладав на Слово!.. Якби існували премії для Найкращого Читача – явище, мабуть, значно рідкісніше, ніж Найкращий Автор, – Степан Павленко (який, до того ж, завжди був іще й Науважнішим Слухачем!) мусив би її отримати неодмінно.

Переклади Степана Павленка – окрема, ще одна дуже цікава грань його таланту. В різний час він перекладав різних авторів, але чи не найвищим здобутком вважав свої переклади й переспіви з Генріха Гейне.

«Сільському вчителеві перекладати Генріха Гейне? – цитуємо Степана Павленка. – Коли в школі навчає діток, а вдома коло худоби порається та від зими до зими порпається на городі? Ох, ця душа! Нематеріальну, годі наситити її чимось матеріальним, їй і подавай щось нематеріальне. Того ж таки Гейне, наприклад. Ах, він і без мене увагою українськими перекладачами покривджений не був? Що не був, то не був. Ще б пак: Куліш, Франко, Леся Українка, Рильський, Первомайський, Лукаш – це тільки декілька імен із чималого та славного грона. Але резонно сказано: нове життя нового прагне слова. Тим більше – перекладного. Тож і Гейне хочеться перекладати по-новому, на попередників, звісна річ, рівняючись, та з ними водночас і змагаючись».

І справді, вносив у ті переклади щось своє, неповторне. А ще ті переклади несуть у собі потужний заряд кохання, безмірну ауру добра.

Такою ж аурую ясніють усі твори Степана Павленка. Нею пронизано все: волошка, що зросла на асфальті, черешні, які не хочуть сховатись у холодок, скирта, яка подружилася з гавою, лось із соняшниками на рогах... «Світе мій зелений!» – хочеться вигукнути вслід за автором, хочеться вклонитися тому світові в ноги, хочеться радіти й ридати від зворушення, і сльози ті будуть чистими й легкими, як *сльозинка на віях квітки...*

Його Слово несе любов межи люди, і на світі трохи більшає світла.

А вже згодом, колись, по якимсь часі, запитаємо себе: невже оте надзавдання, яке ставив перед собою Степан Павленко, аж таке нездійсниме? Невже йому так нічого й не вдалось змінити на краще в цьому житті? «Я чув із Павленкових поезій тільки один рядок: «Шукаю хлопчика. В картатій сорочині...», – мовив якимось один лікар-педіатр. – Але й від нього, здається, я став кращим».

Отже, вдалось? Звичайно! Бодай на крихту, бодай на йоту, але – вдалось!

Але підкова, загадана в епіграфі до цієї розвідки, – це не лише те, у що згинає відчай. Вона – символізує щастя! Не випадково й сам Степан Павленко ще в юності (вірш «Як у казці...») писав:

І якщо й не піднімусь я знову –

В розпачі не битиму у груди:

Кінь мій губить на шляху підкови –

Після мене хтось щасливим буде.

Завершити ж хотілося б цитатою з Павленкового етюдю «Слово на долоні»: «А на долоні в тебе, словеснику, – слово. Передовсім твоє власне, але й слово дитяче, слово письменницьке, слово народу твого. Воно то ніжне й неспіле, то зболене й згорьоване, то терпке й полинне, то морозами бите, то на вітрах розіп'яте, то пилюгою припорошене.

Більше ж бо в тебе нічого. Тільки долоня. І тільки твоє слово на ній.

А можливо, й не слово, а серце твоє».

*Марина Павленко,
член Національної спілки письменників України,
доцент Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

Степан Павленко

* * *

Світе мій, ти не вміщуйсь у куций аршин,
Розростайся угору, розкриляйся ушир.
І на хвильку ніде не спиняйся повік,
Щоб до тебе повік я звикав і не звик.

* * *

– Тон!
Тон,
Тон!
Відчиніть двері!
– Хто це стукає так тихо?
– Я, листочок з клена...
Кітара Хакусю

– Заходь-заходь, малий листочку з клена.
Ні-ні, не треба роззуватись в сінях.
Сідай ось тут. Я чай зроблю з варенням,
Замерз же, мабуть, на вітрах осінніх...
Десь за вікном гули машини глухо,
Іскрило в небі зоряне багаття,
Я готував з варенням чай на кухні,
І дивний гість сидів у мене в хаті.
Коли ж із кухні згодом чай з варенням
Я ніс до столу в чашечці червоній,
То він вже спав, малий листочок з клена,
Уткнувшись носиком у сон малої доні...

* * *

Шукаю хлопчика. В картатій сорочині,
У штаненятах, латаних не раз,
Він осідлав коня-соняшничину
Та як поїхав – більше не вертавсь.

Куди поїхав? Може, за казками
Гасає по яругах на «коні»,
А може, у леваді з пастушками
Пече собі картоплю на вогні,

Або у полі ящірок лякає,
Або скубе черешні у садку,
Або на вигоні воює з будяками,
Або всі дні сидить собі в ставку...

Шукаю хлопчика. Аж туга серце стисла.
Ах, як я знудьгувався за малим!
Бо то ж я сам. Бо то ж моє дитинство –
Чому зустрітись я не можу з ним?

Тимчасом знов над вересневим кленом
Щебече дзвоник срібним солов'єм
Й чужі дитинства так цвітуть круг мене,
Що віриться:
між них десь і моє!

Сашко і Олександр

Перевіряю зошити четвертого класу. На обкладинці одного читаю: «Зошит... Василенка Сашка». Механічно перекреслюю «Сашка» і вгорі надписую: «Олександра». Але ось хлоп'я постає перед очима, і я всміхаюсь: ну, який же він Олександр, як таки Сашко?

Та зошит – документ офіційний, пестливо-зменшувальні слова ні до чого на ньому. Тут усе має бути гранично стриманим, од усіляких там ніжностей дитина змалечку хай відвикає.

Проте як гарно дітей називали класики: Василько, Дмитрик, Пилипко, Миколка...

А ми? А ми, бува, іще з дитсадка: «Ткаченко, не крутись!», «Романишин, встань, я кому сказала!», «Галушак, не смійся!». Або: «Катерино (а її з-за парти не видно!), до дошки!», «Анастасіє, не розмовляй!»

Слухають діти вихователів, та й собі: «Москальчук, ти сьогодні чергуєш!», «Кучменко, до директора!»

А вони ж – Івасики, Сергійки, Галинки, Настусі, Катрусі...

І в сім, і в сімнадцять, і – бодай трішечки – навіть у сімдесят.

Якщо, звичайно, їх люблять не за офіційними приписами.

Оса

П'ятикласник декламує вірша. Видно, що вчив, видно, що знає. Але на третій строфі ні з того ні з сього раптом пирхає зо сміху. Може, хто з-за парти розсмішив? Ні, всі нормально сидять. А сміх явно заважає хлопцеві. Ніби й силкується перебороти його, та не виходить.

Ви не витримуєте. Зупиняєте учня і в праведному обуренні добряче його відчитуєте. Бо як можна такий серйозний вірш перетворити на смішки?

– Сідай! – ваш голос досягає найвищих нот. Одначе з хлопця – мов з гуски вода. Дурносміх безсовісний!

Що? Ще й сказати щось хоче? Виправдатись?

Ні, називає вас на ім'я й по батькові та:

– У вас, – намагається говорити якнайчемніше, – оса в чубові...

– Он воно що! – ніяковієте. Ваше обурення як рукою зняло. Таки ж справді смішно: у вашому волоссі оса, а ви до того всього ще й учня лаєте з найсерйознішою міною. Добре, хоч не вжалила. А якби учень змовчав?

– Треба ж такого, – спантеличено бурмочете. – Вибач мені...

Дрібниця? Ще б пак! Але й про неї не забудьте. І наступного разу, перш ніж учнів сварити, уважно роззирніться: а квартирки не відчинено? Оса у вашому чубові не заплуталась?

У найпатетичніший момент візьме – і вжалить!

А ви читали?

– Наш підручник, – веду в шостому класі урок, – подає лиш уривки з повісті Нечуя-Левицького «Микола Джеря», але вам їх, безперечно, аж ніяк не досить. Прочитати повість повністю маєте неодмінно...

– А ви читали? – перебиває раптом не вельми чемний хлопчачий голос.

«Ні, таки й справді не можна бабі Парасці вдержатись на селі, — переходжу відразу на незлобивий внутрішній монолог. – Учиш-учиш – і на тобі: «А ви читали?» Вліпи отакому нечемі двійку, та й по всьому. Не посміє більше сумніватися й авторитет учительський підривати».

Вголос же кажу докірливо:

– Ех, Толю, Толю! Це ти серйозно чи жартома? Відколи разом працюємо, невже тільки на подібне питання заслужив я в тебе? Невже ти собі припускаєш, що я, викладаючи стільки років літературу, та міг не прочитати «Миколу Джерю» повністю?

Кажу, а подумки пригадую: «Коли ж усе-таки востаннє читав я «Миколу Джерю» повністю? Вже вчителем ставши чи в інституті ще? А може, чого доброго, ще школярем? Убий – не пам'ятаю. Та тільки точно, що не вчора, не перед уроком сьогоднішнім. Тут уже нікуди не дінешся – винен. Буденщина, отже, засмоктала...»

...Завтра в четвертому – «Ранок у лісі». З казки «Хо» Михайла Коцюбинського уривок. Давно люблю Коцюбинського, давно уривок напам'ять знаю. Давно й у тому пересвідчився, що казку зарано ще в четвертому класі навіть для читання рекомендувати. Не для дітей-бо ця казка прегарна – для дорослих. Проте... А чому б, зрештою, не перечитати казку хоч для себе заново?

Ви, колего, коли востаннє перечитували?

Двері

У старенькій нашій школі стали немилосердно «стріляти» вхідні двері. Як їх притримаєш – зачиняються нечутно, а не притримаєш – бабахнуть так, що у вухах закладе. Отак і поділились вчителі та учні на тих, що вміють двері притримувати і що не вміють.

Сиджу раз в учительській. Щось у журналі пишу собі, коли чую – ба-бах! Аж здригнувся. «Хто це так?» – дивлюсь у вікно. Ах, Тетянка з п'ятого класу. Нізачо б не подумав. Це ж улюблений мій клас. Найчемніші діти в ньому, найприязніші. «А двері, бач, не притримала...» – зітхаю і беруся знов до письма.

– Ба-бах! – гримнуло через якусь хвилю. А це хто? Теж п'ятикласники – Толик і Василько.

– Ба-бах! – ще двоє п'ятикласників. «Ага, – згадую, – вони мали на екскурсію йти. Цікаво, хто ж усе-таки двері притримає?»

– Ба-бах! Ба-бах! Ба-бах! – Усі вийшли. Усім двері в спину «вистрілили». І хоч би що дітям: притримати двері ніхто й не спробував навіть.

Після паузи пишу далі.

– Ба-бах! – знову. Ну а це ще хто? Підводжу голову й бачу: на ходу застібаючи шубу, виходить Валентина Сергіївна. Класний керівник.

Отака з дверима okazія сталась. Але невдовзі прийшов завгосп з інструментами, і двері «заспокоїлись». А люди знов зробилися вихованими-вихованими. І вони вже більше не ділились на тих, що вміють двері притримувати і що не вміють.

Слово на долоні

Є у білоруса Івана Шамякіна книжка про лікарів – «Серце на долоні». Читав її дуже давно, тож ані змісту її не пригадую, ані вражень од неї. У пам'яті зосталася тільки назва. Та навіть сама по собі вона для мене прекрасна. Чи в прямому там, чи в переносному розумінні, а серце на долоні – це завше вагомо, завше відповідально. Надто вже тонке воно, серце, й тендітне — то яким же чутливим та вмілим повинен бути лікар, аби його не поранити, аби не завмерло його биття навіки!

А на долоні в тебе, словеснику, – слово. Передовсім твоє власне, але й слово дитяче, слово письменницьке, слово народу твого. Воно то ніжне й неспіле, то зболене й згорьоване, то терпке й полинне, то морозами бите, то на вітрах розіп'яте, то пилюгою припорошене.

Заходиш із ним до класу й не відаєш: чи заб'ється воно сьогодні новим життям, чи змертвіє, зневажене й знеможене? Колоском проросте в дитячих душах чи зов'яне безсило й немічно? Плачем зайдеться, мов немовля зголодніле, чи засміється, ошчасливлене?

Вдивляєшся подовгу в долоню. Яка вона в тебе? Наскільки в ній слову тепло та м'яко, наскільки затишно?

Більше ж бо в тебе нічого. Тільки долоня. І тільки твоє слово на ній.

А можливо, й не слово, а серце твоє.